

Pinusong sa Panahon ng “Veerus”: Ang Tula sa Internet Bilang Kontra-Pusong

Pinusong in the Time of “Veerus”:
Poetry on the Internet as Counter-Pusong

Eliodora L. Dimzon & John E. Barrios
University of the Philippines Visayas
jebarrios3@up.edu.ph

Abstrak

Naglalayong mailantad ng papel na ito ang mga tula sa internet na may katangiang pinusong at maitanghal ang mga ito bilang kontra-pusong sa panahon ng “veerus” o panahon ng pandemya sa ilalim ng pamamahala ni Duterte, na kinikilala rin bilang “pinunong pusong” (sovereign trickster) ayon kay Vicente Rafael. Gamit ang teoryang carnivalesque ni Mikhail Bakhtin, binasa ang mga tula ng makatang pusong sa layuning mailantad ang gawaing pagbabaligtad at pagtumba ng kaayusan bilang politikal na proyekto ng pagbalikwas sa diskurso ng “veerus” na siyang kinokonstrak ng “pinunong pusong.”

Sa tradisyonal na pagbasa ng pinusong, ipinalalabas na ito ay karaniwang gawaing pangungutya at pagbabaligtad ng mababang uri ng kaayusang pumapabor sa naghaharing uri. Subalit lumalabas na ang mga tulang isinulat bilang pinusong ay maaaring hindi limitado sa artikulasyon ng mababang uri sa dahilang ang mga ito ay markado ng pagiging edukado at pagkakaroon ng modernong rasyonalidad ng makatang sumulat.

Batay sa naunang konstruksiyon ng “pinunong pusong,” ang mga binasang tula ay maituturing nang kontra-pusong at maituturing nang taliwas sa tradisyonal na konsepto ng pusong sa kabila ng pagpapatuloy pa rin ng pinusong na praktis ng pagtatanghal ng mali, ng pangit, ng madugo, ng bastos, at ng pagpapalusot.

This paper aims to feature poems on the Internet as pinusong and eventually propound them as counter-pusong in the time of veerus or the time of the pandemic in the Philippines under the administration of President Duterte. Pinusong is read traditionally as the usual project of the lower class’ mockery and subversion of a system that privileges the ruling class. However, what surfaces in the poems is the pinusong that no longer emanates from the lower class but is already marked by the poets’ formal education and modern rationality.

Mikhail Bakhtin’s theory of the carnivalesque proves useful in reading the texts written by the poets who are also pusong, to highlight reversal and subversion of the status quo by ascribing the President and any other figure of power with the characteristics of a “pinunong pusong” or “sovereign trickster.” Based on the concept of a “sovereign trickster,” the poems can be read as counter-pusong or reversal of the traditional concept of pusong and such is realized as a political praxis by featuring the transgressive, the nasty, the violent, the profane, and the deceptive.

Mga Susing-salita

pusong, pinusong, kontra-pusong, carnivalesque, pandemya, politikal, dominanteng uri, Internet

pusong, pinusong, counter-pusong, carnivalization, pandemic, political, dominant class, Internet

Tungkol sa mga May-akda

Si Eliodora L. Dimzon ay guro at mananaliksik ng Panitikan sa Division of Humanities ng College of Arts and Sciences, University of the Philippines Visayas. Nagtapos siya ng kaniyang BA Comparative Literature sa UP Visayas at MA Comparative Literature sa UP Diliman. Interes niyang pag-aralan ang pusong sa parehong pasalita at pasulat na panitikan ng Kanlurang Bisayas. Nalathala ang kaniyang kritikal na pag-aaral sa pusong na may pamagat na “Trickery and Buffoonery as Subversion: Re-viewing Juan Pusong in a Postcolonial Context” sa *Danyag: UPV Journal of Humanities and Social Sciences*.

Si John E. Barrios ay nagtapos ng PhD Filipino-Panitikan sa Unibersidad ng Pilipinas Diliman, ng kaniyang MEd Filipino at BA Psychology-History sa Unibersidad ng Pilipinas Visayas. Kasalukuyan siyang nagtuturo sa Division of Professional Education ng College of Arts and Sciences ng UP Visayas. Naging tuon ng kaniyang disertasyon ang pagdebelop ng literaryong teorya ng *kalibugan* na nagsasadiskurso ng banyaga at katutubo sa mga akdang pampanitikan. Ilan sa kaniyang mga kritikal na sanaysay ay nalathala sa *Danyag*, *Daluyan*, at *Pandiwa*. Siya rin ang may-akda ng *Kritikang Rehiyonal* na inilathala ng UP Sentro ng Wikang Filipino.

Introduksiyon: Ang “veerus” at ang pusong

Ang Corona Virus Disease o mas kilala sa Covid 19 ay pumasok sa Pilipinas nang huling buwan ng taong 2019. Ito ay pinaghihinalaang nanggaling sa paniki na isa sa mga eksotikong pagkain ng mga Tsino. Ito ay nadala/dinala ng mga turista mula Wuhan, China na karamihan ay mga Tsino. Subalit sa anupamang mga kadahilanan, ang unang kaso ng impeksiyon sa bansa ay inanunsiyo lamang noong buwan ng Marso.

Sa isa sa mga press conference ng Pangulong Rodrigo Roa Duterte ay nabigkas niya ang salitang “virus” bilang “veerus” at ibinigay na rason ang kaniyang pagiging “galit” kaya ganoon na lamang ang kaniyang pagkakabigkas: “The vee-rus. Sabi nila ‘yung virus. Kinokorek ako, I would like to pronounce it the ‘vee-rus’ kasi galit ako. Sabi ko, ‘Saan itong vee-rus na ito?’ he said. “Ganun na lang, tawag ko sa kaniya kasi galit ako vee-rus” (Lopez).

Ang pagkakamaling ito ay hinuli ng mga tao, lalo na yaong namamalagi sa social media, at ginamit sa iba’t ibang anyo ng pagpapahayag. Naroon ang salitang “veerus” ay mababasa na sa mga pamagat ng artikulo, makikita sa iba’t ibang meme, at naipalooob sa mga tula at kuwento. Kaya’t mula sa pagiging lingguwistikong usapin (i.e. maling bigkas) ang paggamit ng salitang “veerus” ay nailipat at gumapang sa iba’t ibang ekspresyon. At mula sa pagiging ekspresyong “personal” ng mga tao, ang tekstong nabuo nito ay maituturing nang “politikal.” Ang penomenon ng pagtawag sa virus na “veerus” ay naging isa nang gawaing pinusong at naging magkapareho na rin ang gamit ng salitang “na-veerus” sa “na-Duterte” (Teodoro).

Samantala, ang salitang “politikal” kapag ginamit sa panitikan ay maaaring makita sa sinabing ni Terry Eagleton tungkol sa panitikan, na ang mga pagpapahalagang nakakabit sa ating mga sinasabi (o pinopost sa internet) ay bahagi ng ating “ideolohiya” na lagi’t lagi ay konektado sa estrukturang pangkapangyarihan at pangkapangyarihang relasyon sa ating lipunan. “By ‘ideology’ I mean, roughly, the ways in which what we say and believe connects with the power-structure and power-relations of the society we live in” (Eagleton 14).

Ang may-akda ng politikal na tula ay maaari ring maging isang pusong. Ang pusong ay isang karakter sa panitikan at sa lipunang Filipino na kilala rin sa ibang panig ng pungsod (bansa) bilang “osong, puson, pusong-pusongan, tamad, alikayo, at pilandok o masoy” (Tiongson 20), payo, guatchinango, at bertoldo. Karakterisado siya ng mga katangiang mapangutya at mapanudyong sa makapangyarihan. Karaniwang inilalarawan siya sa mga akdang pampanitikan bilang matalinong hayop (tulad ng unggoy), si Pilandok na lagi-lagi na lamang nakakalusot o di-kaya ay nakakaisa at siyang nagiging tagapagpalit ng may kapangyarihan kagaya ng hari o sultan. Sa pangalan pa lamang, nakaukit na sa pilandok ang pagiging hindi tiyak na pagkakilanlan. Sa wikang Ingles, tinatawag siyang “mouse deer” ngunit siya ay hindi daga (*mouse*) at hindi rin usa (*deer*) kundi isang *ruminant*. Mahalaga itong katangiang mahirap tukuyin ang pagkakilanlan sa isang *trickster* gaya ni Pilandok, ganoon din ni Juan Pusong, na kung minsan ay napagkakamalang Juan Tamad, Juan dela Cruz, at iba pa. Malimit siyang napagkakamalang si Juan Tamad. Bagamat pareho silang may pangalang “Juan” at bida sa mga kuwentong katatawanan, may pagkakaiba ang pusong at tamad ayon sa mga mananaliksik kagaya nina Meñez (1996), Tan (1998), at Hart & Hart (2007). Sa tala nina Donn at Harriet Hart sa kanilang sanaysay na, “Juan Pusong: The Filipino Trickster Revisited” (1974), ang tamad ay isang *numskull*, hangal o tanga samantalang ang pusong ay tuso, walang prinsipyo, sinungaling, nakakatawa, at imoral (136-137). Kung titingnang maigi ang tala, ang tamad ay talagang tanga at tamad lamang samantalang ang pusong ay may maraming pagpapakahulugan sa mga rehiyon

sa Pilipinas. At dahil nga pusong, tila mailap ito at mahirap maikahon sa iilang salita lamang. Sa mga kuwentong pinusong sa Hiligaynon ayon kina Hart, nangingibabaw ang mga katangian ng pusong bilang sinungaling, mayabang, palalo, at mahilig mag-imbento ng kung ano-anong kuwento (136). Dahil kagaya ng pilandok, walang katiyakan at napakailap hulihin ang kaniyang pagkakilanlan, ito marahil ang dahilan kung bakit ang pusong ay napakaakmang tinig ng makata sa panahon ng “veerus” o pandemya sa pamumuno ni Duterte. Sa kaniyang tula nagkakaroon ng katumanan ang artikulasyon ng himutok, galit, pagkadismaya, at panlalait ng api at mababang uri sa itinuturing nitong mapanupil na may-kapangyarihan, at malimit na naisakatuparan ang artikulasyong ito sa paraang pagpapatawa o panunudyo. Kaya, ang pusong ay naging mabisang figura ng panunudyo ng pinangingibabawan sa nangingibabaw sa lipunan. Sa paglalarawan nina Teodoro at Rodriguez (2001), ang sinaunang pusong ay: “gumagamit ng panunudyo bilang mabisang kasangkapan ng mapangutya at mapang-insultong panunuligsa sa kahinaan ng makapangyarihang uri. Nagiging paksa ng katatawanan di lamang ang sultan kundi pati na ang mga kasapi ng maharlikang angkana, na simbolo ng kapangyarihang pulitikal at panlipunan sa Sulu at Mindanao” (Teodoro at Rodriguez 53).

Sa kasalukuyang panahon, lalo na sa panahon ng internet, ang pusong ay hindi lamang maimamarka base sa kaniyang dating katauhan. Ang katauhan ng pusong ay maaaring likhaing muli ng makata. Maituturing na isang pusong ang umakda at nagpost ng isang tula na may pamagat na “The Kit” na humango at nagtagpi-tagpi ng mga salitang naiutal/inutal ng Presidente sa isa sa kaniyang mga press conference noong Marso 9, 2020 tungkol sa availability ng mga test kit na gagamitin ng administrasyon para labanan ang virus na COVID-19. Sa kaniyang post, ginamit niya ang pangalang “Rodrigo Roa Duterte.” Ang may-akda ng tula ay si Mixkaela Villalon ayon na rin kay Rolando Tolentino, na tinawag si Villalon bilang “bagong mad poet in town” (Malasig).

Ang tula ay nakasulat sa Ingles. Binubuo ng mga pinagdugtong-dugtong na mga pahayag ng Pangulong Duterte na kung babasahin ay nagmumukhang walang lohika, mahirap hulihin ang kahulugan o wala naman talagang kahulugan, at lumalabas na isang lingguwistikong akrobatiks. Tinawag ang tula ni Ramon Guillermo (2020) na “brutalist antipoetry” dahil nga sa kaniyang pagkakaroon ng “depthless unintelligibility and abysmal incoherence.” May nais iparating ang teksto ng tula—ang pagiging walang kapasidad ng Presidente na magpahayag ng malinaw na salita na maiintindihan at mapagkakatiwalaan ng mamamayan. Ayon nga sa isang satire blog na “So What’s News,” ang gobyerno ay lilikha ng “Department of Interpretation and Clarification for People Ignoring Context” (Mayuga).

Ang kawalang kapasidad na ito ay nakamarka sa ilohikal na paggamit ng mga historikal na pangyayari (Bubonic plague, Spanish flu, giyera sa Middle East/Roman Empire, Inquisition) na konektado sa kawalan at kakulangan ng COVID-19 na mga test kit na siyang tagadetermina ng medikal at sosyal na stigma, na hindi malayo sa kamatayan dahil nga kapag ikaw ay nagkavirus, “you are a witch/ and you are burned at stake.” Dahil nga sa kabila ng pagiging seryoso ng COVID-19, ang Pangulo ay lumalabas na hindi ito siniseryoso dahil tulad ng dati, ang seryoso ay naidadaan ng Pangulo sa kaniyang pinusong. Maituturing kung gayon na ang tulang “The Kit” ay isang kontra-pusong dahil tinutumba nito ang diskurso ng pusong na inaako ng “pinunong pusong” (*sovereign trickster*) na siyang terminong ginamit ni Vicente Rafael sa kaniyang artikulong “Sovereign Trickster” na lumabas sa *The Journal of Asian Studies* (Rafael “Sovereign Trickster”). Narito ang buong tula:

The Kit

Rodrigo Roa Duterte

Can be distributed
To the different health centers,
But at this time, kung kulang
They can be brought
To a testing station, to RITM.

Kokonti lang kasi.

The kit
Is the kit.

Meron namang lumalabas pa.

I think that,
Sabi ko nga—

In every epoch
Maybe meron nung una:

Bubonic plague.

Mga gago ang tao no'n—
Tamang-tama lang.

Tapos, 'yung Spanish Flu,
Right before the wars.

Kawawa yung mga tao—

Pero mas kawawa
'Yung sa Middle East,
The so-called Roman Empire.

You have read the inquisition.

Kung may birth mark ka—

You are a witch
And you are burned
At stake. (Tolentino)

Isa pang tula sa anyong *rant* at may kasamang musika ang ipinost sa Facebook ni Kester Ray Saints sa pangalan pa rin ng makatang “Rodrigo Roa Duterte” na hango mula sa kaniyang pahayag noong Abril 16, 2020 tungkol pa rin sa gawain ng gobyerno tungkol sa COVID-19. Pinamagatan itong “Cobra Kabayo” at gumagamit ng alusyong seksuwal (cobra), metapora ng hayop (kabayo, ahas), at reperensiya ng lugar. Intertekstuwalisado din ito sa kasabihang, “aanhin pa ang damo kung patay na ang kabayo.”

Mababasa sa tula ang pahayag ng makapangyarihang persona tungkol sa parating na mga COVID-19 na test kit at ang nalalaman niya tungkol dito (na walang medikal na basehan) at inihambing niya ito sa katatagan ng ahas. Subalit ang kapansin-pansin sa teksto ng tula ay ang biglaang reperensiya ng “mga ahas” sa lugar ng Mindanao—kung saan nanggaling ang Pangulo—at ang realisasyon na ang isang mabangis na uri ng ahas, ang kobra, ay lumipat sa hindi pinangalanang lugar. Siyempre, dalawa lang naman ang pagpipilian: ang Luzon at Visayas. At obyus na tinutukoy ng salitang “dito” ang Luzon, kung saan naroroon ang Sentrong Maynila, at kung saan naroroon din ang Malacañan. Lumalabas kung ganoon ang pagiging kontra-pusong ng tula dahil naisahan nito ang “pinunong pusong” sa paglilihis ng argumento at pagbabalik ng kutya sa kaniya.

Cobra Kabayo

A spoken word poetry written and performed by Rodrigo Roa Duterte

Hintay lang kayo
 Sabi ko ‘pag nandiyan na ‘yan bukas
 May mga may mga ano na ‘yan na
 ‘yong iba atat na atat na rin
 ‘yong gusto nila ilabas ‘yong kanila
 ‘yong kanila antibodies na
 Wala nang proseso antibodies na ‘yong iba
 Usually magkuha ka kasi ng uh doon sa patay
 Kunan mo ng dugo niya i-inject mo doon sa kabayo
 ‘yong kabayo kaya niya ng ano ‘yon ang
 Inject mo dahan-dahan sa kabayo rin
 Huwag naman bigla kasi magka-COVID talaga.
 Biktima ‘yan.
 Talaga biktima ‘yan
 Dahan-dahan lang hanggang ma-immune
 Pag marami ng antibodies ‘yong kabayo
 Doon na kunin ‘yung maraming...
 Dumaan na ‘yan nang kabayo
 Kagaya ng katatagan ng ahas
 Eh sa Mindanao maraming ahas
 Pero hindi ko alam na karamihan kobra
 Lumipat na dito (Guillermo)

Ang “veerus” bilang diskurso

Ang makata sa akto ng pag-akda ng tula ay nagiging politikal. Mula sa kaniyang pananaw—sa gobyerno, sa politiko, sa mayamang uri—ay nakapaglilikha siya ng tekstong maituturing na panitikan. Panitikan hindi lang sa rason ang mga tulang ito ay nilikha alinsunod sa mga gabay ng paglikha ng maganda o di-kaya’y may layuning baguhin ang kasalukuyang kalakaran. Maituturing itong panitikan dahil ano pa man ang anyo ng tulang pinili at layuning isinaisip para ang isang idea ay maipahayag, malinaw na ang mga tulang ito ay isinulat sa kontekstong nakapaloob sa teksto ng “veerus.” Sa madaling salita, ang mga tulang pinili ay yaong mga tulang maituturing na tugon sa tawag ng panahon—panahon ng pandemya dulot ng COVID-19 sa panahon ni Duterte. Ang mga tulang ito ay isinulat hindi lang ng makatang galing sa mababang uri ngunit ang iba ay nanggaling sa mayamang

uri at nakatamo ng mataas na edukasyon. Sa gayon, ang gawaing pamumusong ay hindi lamang gawain ng mababang uri bilang taumbayan ngunit maaari ring dalhin sa lohika at rasyonilidad ng modernong makata. Suportado ang gawaing ito ng pananaw ni Eagleton (1983) na ang “panitikan” ay walang estableng kahulugan ngunit may papel na ginagampanan sa sariling panlipunang konteksto at komunidad, at gumagalaw ayon sa layuning itinakda na siyang huhubog ng mga kultural na praktis ng mga tao: “(Literature) tell us about the role of a text or a thistle in a social context, its relations with and differences from its surroundings, the ways it behaves, the purposes it may be put to and the human practices clustered around it” (Eagleton 9).

Sa pakahulugang ito, hindi mahalagang pagtuonan ang anyo ng isang tula ngunit mas mahalagang tingnan ang papel na ginagampanan ng tulang ito. Para sa layunin ng papel na ito, tanging ang mga tulang nalathala lamang sa digital na format sa internet ang pagtutuonan ng pansin. Ang mga tulang ito ay nakaangkla sa konsepto ng pusong/pinusong na may elementong nagpapatawa at may pagkakatwa o pagiging kaiba. Sa gayon maaaring itakda ang ilang mga layunin: 1) mailantad ang mga tulang lumabas sa internet na may katangiang pinusong: nagpapatawa, kakatwa, nanunudyong, at; 2) maitanghal ang mga ito bilang kontra-pusong o kontra-diskurso ng dominanteng kaayusan at bilang politikal na praktis sa panahon ng pandemya sa ilalim ng Pangulong Duterte.

Ang mga tulang babasahin sa papel na ito ay parehong isinulat sa mga tradisyonal na anyo (hal. tanaga, dagli, dasal), moderno, at postmoderno sa pagsisimula ng pagdating ng COVID-19 sa bansa hanggang sa buwan ng Mayo 2020. Karamihan sa mga tula ay hango sa inilathalang *Nonrequired Reading in the Time of COVID-19: Alternative Digital Poetry Magazine* (apat na isyu) na inilathala ng Kasingkasing Press at inedit nina Gil S. Montinola, Ferdinand Pisigan Jarin, at Noel G. de Leon. Ito ay nasa PDF at libreng madownload sa website ng Kasingkasing Press. Ang iba ay na-screenshot sa Facebook page ng mga makata tulad ng naisamang tula ni Mykel Andrada. Isinama rin bilang interteksto ang mga dagli na inilabas ng *Rappler*.

Ang pusong sa kasaysayang pampanitikan

Marami nang pagbasa ang ginawa sa mga sinaunang kuwentong pinusong. May nagsasabing ang pinusong, kamangmangan, at pagpapalusot na pawang katatawanan ay isang mapaglalang pagsasalungat at pagpapabagsak ng gahum ng isang mapang-aping awtoridad (sultan, hari, pari, datu). Ayon sa mga moralistang sektor, ang mga kuwentong pinusong ay isang “exemplum” o modelo ng pag-uugaling hindi dapat tularan. Ngunit ayon sa isang mananaliksik, kritiko, at manunulat na si Rosario Cruz-Lucero (2007), ang pagbasa ng mga historyador sa *trickster* kagaya ni Pilandok bilang filibustero ay kumokonstrak sa kaniya bilang isang “impoverished and unidimensional icon” (15). Sa halip, binasa ni Lucero si Pilandok bilang “master of double-entendre, of the polysemic” na siyang pagmumulan ng sala-salabid (*chain*) ng improbisasyon (19) at masasabing nagpabagobago ng anyo sa paglipas ng panahon. May malaking kinalaman itong pagbago-bago ng anyo ng pilandok at ng pusong sa paglipas ng panahon dahil ito mismo ang nagpapakita ng iba’t ibang anyo ng paglikha (*fabrication*) ng isang *trickster icon* sa iba’t ibang rehiyon sa bansa batay sa iniakda ng panahon.

Mula sa sinaunang kuwentong bayan hanggang sa kontemporaryong tula, nagpabagobago ng anyo ang pusong, ngunit nanatili pa rin siyang tropo sa mga kakatwa at mapanudyong akda. Sa puntong ito, kailangang ilahad muna ang transformasyon ng isang pusong bilang kakatwang tauhan sa mga kuwentong bayan at kung paano siya nagbagong-anyo sa mga tradisyong pasalaysay sa paglipas ng panahon.

Inilaan ni Rhodora Ancheta sa pusong ang unang kabanata ng kaniyang aklat na *Halakhak: National Humor in Philippine Cultural Forms* (2017), at pinamagatan itong, “Re-presenting the Pusong: The Filipino Trickster and the Creation of Philippine Popular Humor.” Sa kabanatang ito, ipinakita ni Ancheta ang kahalagahan ng pag-aral sa pusong sa pagbuo ng kasaysayan ng pag-aaral ng katatawanan sa Pilipinas pati na rin sa pag-alam ng mga katangian ng isang katatawanan sa mga Pilipino. Sa kaniyang sipi mula sa pag-aaral ni Nicanor Tiongson (1982) sa komedya, makikita ang papel ng isang pusong o locayo sa komedya na karaniwan ay isang *jester o clown* at tinatawag ding bobo, pusungan, alicayo, gracioso, o bulbullagao; sinasabing paborito ng mga nanonood dahil siya ang nagpapatawa sa pamamagitan ng pagsunod-sunod o panggagaya sa mga sinasabi o galaw ng ibang mga tauhan, *pagbigay ng mungkahi sa mga isyu o kilalang mga tao sa isang lugar* (amin ang diin), pagsuot ng nakakatuwang damit, paghabol sa mga batang nanonood o di-kaya ay sa kapareho niyang pusong din gamit ang patpat na napakahaba o kaya ay napakaikli. Ayon na rin kay Tiongson, ang pusong sa komedya ay “mababang taong may kalaswaan, matalas ang isip, lalo na sa kalokohan, mayabang, mapagsinungaling, matabil ang dila, mapamintas (lalo na sa mayayaman) at mapagpatawa.” Si Tiongson (19) mismo ang nagsabing napakahalaga ng pusong bilang tauhan sa komedya kung saan ang kaniyang papel ay pareho lamang sa iba pang mga tauhan at kung minsan, mas mahalaga pa nga dahil sa kaniyang popular appeal na nakaugat pa sa Juan Pusong ng mga kuwentong bayan. Ayon sa kaniya: “Di dapat pagtakhan ang popularidad ng pusong sa manonood, pagkat sa locayo nakasanib ang dalawang tauhang dati nang kinagiliwan sa magkahiwalay na tradisyong pampanitikan... ang popularidad ng gracioso [na] natangay ng comedia sa Pilipinas, ngunit di tulad ng kabalyerong prinsipal at mahinhing dalaga, ang gracioso ay nakatagpo ng kapatid sa katutubong pusong, na dati nang kinagiliwan ng mga Malayo bago pa man dumating ang mga Kastila” (sa Ancheta 5).

Sa kaniyang pag-aaral sa mga kuwentong pinusong, nakita ni Aguilar (2000) na lumilitaw na hindi kagaya ng pusong sa Pilipinas, ang kapareho niyang mga pusong sa iba pang panig ng Asya, ay hindi naglalayong ibagsak ang hari o sino mang nakakataas sa kaniya. Paliwanag ni Aguilar, ang Pilipinong pusong ay bunga lamang ng kulturang lubhang nasira. Sa matagal na panahon ng pagsasamantala at panunupil, pinangarap niyang makawala sa mapang-aping hari. Kung hindi naman niya magawa ito ay gagawan niya ng lalang na mapangasawa ang prinsesa at makuha ang trono (11). Itong motif ng pagpapataksik at pagpapalit ang malimit na makikita sa mga kuwentong pinusong na lumitaw din sa pag-aaral ni Dimzon (2005) sa mga kuwentong pinusong sa Panay. May iba pang manipestasyon ang pinusong bilang paghimagsik at paglabag kagaya ng (hindi) pagsunod, paglalang sa wika, paghula, at biglang pagdating ng suwerte (158-165). Bilang balidasyon sa paglalarawan sa mapaghimagsik na pusong sa mga kuwentong bayan, binanggit ni Aguilar ang tatlong mananaliksik na sina Norman Owen, Nicanor Tiongson, at Vicente Rafael, na nagsipag-aral sa paraan ng pagharap ng taumbayang Pilipino sa maykapangyarihan. Ayon kay Owen, naisakatuparan ng taumbayang Pilipino na magkaroon ng kapangyarihan sa harap ng kolonyalismo sa pamamagitan ng: 1) hayag na pagtutol; 2) pagtakas o paglayo sa sentro; 3) pag-iwas o patagong paglabag, at; 4) mapayapa at patuloy na pagtanggì (11-12). Tungkol naman sa *Contracting Colonialism* ni Rafael, inihayag ni Aguilar ang larawan ng mga Tagalog sa kanilang pinusong na pagtanggap ng mga itinuturo sa kanila ng mga Español kahit na hindi nila lubos maintindihan dahil sa limitasyon ng pagsasalín kaya ang kinalabasan ay hindi lubos na katumanan (katuparan) ng nilalayong ng mga Español (12). Ang ikatatlo, at sadyang makabuluhan sa kakatwa at mapanudyong pinusong ay ang “trick-within-the-trick” na nakita ni Aguilar sa paglalarawan ni Tiongson sa pusong sa komedya kung saan mapangutyang ginagaya at inuulit nito ang mga linya ng hari o kagalang-galang na tauhan, kunwaring hinahampas nito ang ulo ng prinsipal habang mataimtim na binibigkas ng huli ang kaniyang mga linya, pagwasiwas ng maikling kawayan bilang espada sa pag-away sa kaniyang kalaban, at higit sa lahat, pagkain at

pag-inom sa gitna ng madamdaming eksena, pagkamot ng kaniyang pundiya, pag-utot, at akmang pagdumi habang ang hari ay kagalang-galang na nakaupo sa kaniyang trono (Tionson 9-12 kay Aguilar 13).

Sa sarsuwela naman, may nailimbag na sanaysay si Tita Torio na pinamagatang, “Contrabida, Sulugon, Tarso, kag Iban Pa: The Male in a Supporting Role in Selected Ilonggo Sarswelas” (2007). Nakakuwadro ang pag-aaral na ito sa usapin hinggil sa kasarian ngunit hindi maikailang lumitaw na naman ulit ang pusong sa mga sarsuwela bilang tarso (pilyo), kontrabida, at sulugon (utusan). Ayon kay Doreen Fernandez (1978) ang mga sulugon ang kinagigiliwang tauhan sa sarsuwela sa kanilang pagiging madaldal at nakatatawa. Maliwanag na sila ang pumalit sa alikayo, o pusong-pusongan ng mga komedya (108).

Sa kalagitnaan ng pandemya at ng sitwasyong politikal sa bansa, lumitaw muli ang pusong sa internet. Inako nito ang katauhan ng makatang mulat sa mga pangyayari sa kaniyang komunidad at bansa. Sa kaniyang pagbabagong-anyo mula sa katauhan sa sinaunang kuwentong bayan papuntang kontemporaryong makata, ang pusong na isang *trickster* sa kuwentong bayan ay natransforma sa isang tropo sa akdang mapanudyong at nangungutya. Ang pagbasa sa transformasyong ito ay maihalalintulad sa ginawang gramatika ni Isagani Cruz (1992) sa anda (*function*) ng isang bayani kung saan ang bayani ng mga epiko (Lam-ang, Labaw Donggon, at iba pa), ng mga babasahin at palabas na popular na pinagbidahan ni Fernando Poe Jr., at maging sa totoong buhay (hal. Ninoy Aquino) ay naging *écriture* o panulatan na (298). Mula sa pagiging tauhan (karakter) sa kuwentong bayan sa pamanang oral, ang pusong sa internet ngayon ay naging isang tropo sa mapanudyong tekstong pasulat sa panahon ng “veerus.” Ang representasyon ng isang makatang pusong kung gayon ay nasa panunudyong at pangungutyang katangian ng akda.

Bilang pamamaraan sa pag-akda, ang “pinusong” ay malimit na itinuturing bilang mapanudyong artikulasyon ng pagsalungat ng mga nasa ilalim o nasa laylayan upang batikusin ang may kapangyarihan sa paraang mapanudyong at nakakatawa. Kaya, iniuugnay kaagad ito sa konsepto ng karnabal na ayon kay Bahktin (1984) ay isang uri ng selebrasyon noong panahong Midyibal sa Europa kung saan may nangyayaring “pambabastos” sa sagradong mga seremonya, ritwal, at pagtatanghal ng mga espektakulo tulad ng pagtuli (Feast of Circumcision), piyesta ng buang (Feast of Fools), at piyesta ng mga puwet (Feast of Asses). Ang mga selebrasyong ito ay lumilikha ng “ikalawang mundo” na may pagbabaliklad ng gampanin at pagwasak ng hirarkiya. Batay sa konseptong ito, ang *carnavalesque* bilang pampanitikang gawain, ay ang pagkakaroon ng pagbabaliklad ng pangyayari; ang mahihina ay nagkakaroon ng kapangyarihang ilagay sa di-estable ang malalakas—ang mga payaso ay nagiging hari, ang hari nagiging pulubi, at ang magkabilaan ay napagsasama-sama: langit at impiyerno, fiksiyon at realidad (6-8).

Gayunpaman, mainam na ipagdiin sa puntong ito na ang konsepto ng *carnavalesque* ay “coinage” o likha ni Bahktin na isang pilosopo at kritiko batay sa signifikasyon ng karnabal sa edad medya sa Europa. Bagamat may malaking kaugnayan ang konseptong ito sa pinusong, may mga partikular lamang na aplikasyon ito batay sa panahon at lulan ng artikulasyon ng pinusong. Halimbawa, sa papel na ito, ang pag-aaral ay nakatuon sa mga tulang lumitaw sa internet sa kasalukuyang panahon ng pandemya. Sa gitna ng kinaharap na pangamba at paghihirap dulot ng pandemya, napakalahaga ng papel ng matatag, mahusay, matino, at koordinadong pamumuno sa pagharap sa mga suliraning hindi lamang pangkalusugan kundi halos sa lahat na aspekto ng buhay. Subalit, ang mga tulang ito ay naglalarawan sa mga may kapangyarihan bilang katatawanan, mahihina, palusot, walang matinong pagpapasya, walang matinong pananalita, at wari’y isang pusong na rin tulad ng “pinunong pusong” na si Duterte.

Lagpas sa pagpapatawa at pangungutya, pinaigting ng mga tula ang pagiging mahina ng mga awtoridad kaya makikita na sa kasalukuyang “improbisasyon” at karnibalisasyon ng pusong sa tula, hindi lamang paglalarawan sa may kapangyarihan bilang nakakatawa kundi pangungutya, pagbaligtad, paglaro sa wika, pang-iinsulto, at patama sa mga pusong-pusongang awtoridad ng bansa ang maaaring lumabas. Ang pinusong sa panig ng mga manunulat ay lumalabas na isang pagbaligtad sa kinaugaliang kuwentong bayang pinusong na ang may kapangyarihan ay malimit na isang “dupe” o naiisahan ng pusong na mula sa mababang uri. Subalit sa mga tulang sinuri, ang may kapangyarihan ay hindi na “dupe” kundi pusong na rin.

May ilan na ring nakapagsulat na ng papel na tumutukoy kay Pangulong Duterte bilang pusong. Si Vicente Rafael (2019) halimbawa ay nakasulat na ng papel na tumutukoy sa kaniya bilang “Sovereign Trickster” o “pinunong pusong” dahil sa mga sumusunod niyang mga katangian: mahilig magbiro upang madis-arma ang kaniyang mga tagapakinig, pinapahiya at tinatawag na kung ano-ano ang mga bumabatikos sa kaniya, mahilig mambastos lalo na sa mga babae, mahilig maglura ng kabastusan, ayaw sumunod sa batas at kaukulang proseso, mahilig manloko at umiwas sa kaniyang mga kritiko, at nagpapatawa at nagmumura upang mapagtakpan ang kaniyang agresyon (153).

Sa isang artikulo sa pahayagang *The Nation Thailand*, tinawag siya ni Rafael (2018) na “the trickster authoritarian” dahil sa kaniyang kabastusan at mga *misogynistic remark*, pagbibiro ukol sa seksuwalidad, pagmumura, at paghahalik sa mga babae sa mga pagtitipon. Ang ganitong pag-uugali ay binasa ni Rafael bilang pag-iwas ni Duterte sa nakatakdang mga tungkuling may kinalaman sa mga pamantayan sa kagandahang-asal at delicadeza, at pagtangi na ring sumunod sa kaparaanan ng batas na siyang nagpapaseguro sana sa mga karapatang pantao. Para sa kaniyang mga tagasuporta ang kaniyang magaspang na pananalita at malaswang mga biro ay isang pagtutol sa mga itinakda ng elitistang establisimyo at kaibig-ibig para sa kanila ang kaniyang pagkawalang-galang at pagbaligtad sa mga nararapat na pag-uugali (n.p.).

Ayon kay Sylvia Mayuga (2016) sa kaniyang artikulo sa *Philippine Daily Inquirer*, si Duterte ay maituturing na isang “President Pilandok.” Ayon sa kaniya, ang mga ipinapalabas na nakakapanindig-balahibong mga pahayag ni Duterte sa halos lahat ng pagkakataong nagsasalita ito sa publiko, mga kaduda-dudang pagpasya nito sa pagpili halimbawa ng mga tauhan sa kaniyang gabinete, at ang kaniyang tila hindi kapanipaniwalang pag-uugali ay maiuugnay kay Pilandok, ang *trickster icon* ng Mindanao na naging kilala na rin sa iba’t ibang panig ng bansa.

Diskursibong praktis ng pusong sa panahon ng “veerus”

Masasabi sa pangkabuuan na hindi tulog ang makata sa panahon ng “veerus.” Ang mga makata ay humugot ng inspirasyon sa mga sinaunang anyo at adhika ng panitikan para gamitin sa pagpapahayag ng kanilang pananaw bilang mga Pilipino. Ang paggamit ng katutubong pagtula ay isa lamang sa mga pamamaraan para tuligsain ng makata ang mga

lahing responsable sa pang-aapi at pagpapanatili ng kaapihang ito lalo na ang mga Tsino na nagpasimula ng pagkalat ng virus.

Sa mga tulang isinulat medyo naging hayag ang hayagang panunuligsa sa mga Tsino (Intsik sa isang makata) hindi lang dahil sa sila ang nagpakalat ng virus ngunit dahil sa pagpapatuloy ng maka-imperyalista nitong gawain na makikita sa pangangamkam ng

mga isla at karagatan ng Pilipinas at pagbebenta ng mga produktong depektibo. Sa tulang “Corona Virus Gikan sa Wuhan” (Corona Virus Mula sa Wuhan) ni Adrian Pregonir hindi lang sinisisi ang Tsina bilang siyang may kasalanan ngunit ipinagsisigaw pa nito ang pang-aagaw nito ng mga isla at karagatan ng Pilipinas sa isang kakatwa at kakatuwang salitaan at talasalitaan. Malinaw sa politikal na proyekto ng tula ang paglalantad sa Tsina na sakupin ang Pilipinas gamit ang COVID-19 sa mga salitang, “Tsina use dis to iinveyd” at “Hail Filippine province of gRrrRRReat China!” At siyempre kasabwat dito ang Presidente sa pagmamarka sa kaniya sa tula bilang kapatid ni Xi Jinping, ang Presidente ng Tsina, sa pagkakasulat sa kaniya na “brother Du30” sa tula. Ang tulang ito na isinulat nang labas sa batas ng gramatika at lohika ay maituturing na kontra-pusong dahil ito ay nagsisilbing kumbersasyon ng makatang pusong sa “pinunong pusong.”

Fyulamquailu. Tsing jong. Tsinaaa buhat veerus. gawa sila veerus por ol de werld.
 Tsina use dis to iinveyd. Made in china. you lieeee.protek
 Xi Jinping en brother Du30. Prt=otek dem. No virus. Hail Tsina. Made in Tsina.
 Hail Filippine province of gRrrRRReat China! vi. Ru. S. (Progenir 23)

Mababasa rin ang ganitong paksa sa tulang “Facemask” ni Alex delos Santos; ang kaibahan lamang ay may *self-reflexivity* ang tula ni delos Santos dahil sa realisasyong maagang nanghusga ang persona sa kaniyang tula tungkol sa katauhan ng nakasabay na Tsino sa isang department store. Narito ang bahagi ng kaniyang naratibo:

Patas kami may facemask,
 Singkit ang anang mata.
 Nag-ubo-ubo tana,
 Ginturuk ko ka sakit
 Kang buslo ko nga mata,
 Kag dayon kimud-kimod
 Ay kalinti, pirot d'ya!
 Nagbakal man lang ako
 Kang gamay'ng kaserola.
 Pag-abot ko sa pila,
 Ang Intsik to kaina
 Tana gali tag-iya.
 Dayon ko lamang duko,
 Kag magdawu kang kwarta. (Delos Santos 6)

(Pareho kaming naka-face mask,
 Singkit ang kaniyang mga mata.
 Umuubo-ubo siya.
 Tinitigan ko nang masakit
 Ng aking nakaluwang mga mata,
 At sabay bulong sa sarili
 Ay kalinti, pirot na ito!
 Bumili lang ako
 Ng maliit na kaserola.
 Pagdating ko sa pila,
 Ang kaninang Intsik
 Ang may-ari pala.

At ako’y napayuko,
Habang inaabot ang pera.)

Ang kaibahan ng tulang ito ay ibinabalik mismo sa makatang pusong ang kaniyang kapusongan dahil ang mapanghusga niyang titig ay bumalik sa kaniya at tumama sa kaniyang konsensiya. Ngunit maaari ring basahin ang tula hindi bilang personal na refleksiyon ng makatang pusong ngunit bilang paglalantad ng tula sa mapanakop na misyon ng Tsina na dominahan ang negosyo at sistema ng komersiyo sa bansa. Alalahanin na hindi lang isang sari-sari store ang pinagmamay-arian ng Tsino sa tula ngunit isang malaking department store na marahil ay nasa bayan ng makata na San Jose sa probinsiya ng Antique. Sa gayon, ang imbitasyong idekonstrak ang tula ay maituturing na ring isang akto ng pinusong sa panahon ng pamamahala ng “pinunong pusong” na itinuturing na kaibigan ang Tsina. Hindi ba puwede ring sabihin na humahalakhak sa sarili ang persona/ makata habang nakayukong (ibig sabihin, hindi ipinapakita ang mukha) iniaabot niya ang pera dahil nakaisa siya sa mga taludtod na:

Ang kaninang Intsik
Ang may-ari pala.
At ako’y *napayuko*,
Habang inaabot ang pera. (amin ang italiko)

Nariyang gawan din ng dagli (sa anyong patula) para sa isang kontes na isponsor ng *Rappler* ang ginawang diskriminasyon at pambubugbog sa mga OFW na Pilipino sa Italya dahil napagkakamalang mga Tsino na responsable sa pagkalat ng COVID-19. Masakit man sa parehong literal at metaporikal na pambubugbog ang nangyari sa mga Filipino, katawatawawang elemento pa rin ang mapagkakamalang Tsino ang mga Pilipino dahil naitatanghal nito ang diskurso ng lahi na maaaring tuligsain ang mga Italyano dahil sa kanilang pagiging ignorante pagdating sa pagkilala sa isang lahi.

Ang ganitong pananaw ng mga Italyano ay maaari pang ibalik sa karanasan ni Juan Luna sa paglalakad sa mga kalye ng España noong ika-19 na dantaon. Sa isang edisyon sa *La Solidaridad* ay nalathala ang kaniyang impresyon habang naglalakad sa kalye ng Madrid:

My very pronounced Malay figure which had called extraordinary attention in Barcelona, excited the curiosity of the children of Madrid in the most glaring manner. There is the young girl (chula), the young woman, or the fashionably dressed (modistas) who turn their heads two or three times to look at me and say in a voice loud enough to be heard: “Jesus! How ugly (Que horroroso!) He’s Chinese. He’s an Igorot.” For them, Chinese, Igorots or “Filipinos” are all the same (Rafael, *Promise of the Foreign* 33).

Ang pagiging “iba” (*other*) ni Luna sa mga Español, tulad ng pagkakamali ng mga Italyano sa kontemporaryong OFW, ay umakda sa Pilipino bilang kapareho ng Intsik. Ang dahilan ng pagkakaakda ng kahulugan ay ang pisikal na kaibahan ng Intsik at Pilipino sa mga Español. Dito ang identidad ng mga “Pilipino” ay simbolikal na inapakan ng “hindi Pilipino.” Pero ang pagkakaapak ay nangyari sa pagkakamali kaya’t naibalik ang kakatwa

sa mga Italyano at sila pa ang naging katawa-tawa. Kahit papaano, sa pananaw ng pusong na makata; dahil sa kabilang banda, hindi sana ito mangyayari kung ang gobyerno ng Pilipinas ay may magandang plano para sa kaniyang mamamayan para hindi na kailangang mangibang-bayan para maghanap ng trabaho. Dito, masasabing ibinabalik ng makata ang kapusongan sa pamamahala ng “pinunong pusong.”

Narito ang dagli:

“Binugbog ng mga Italyano ang mga singkit.
Namaga ang mga matang halos magsara.
Pinilit nilang magsalita. OFW po kami.” (*Rappler.com*, “Binugbog ng mga Italyano”)

Ang sagot ng taumbayan sa “veerus” ng Presidente ay una nang ipinakita sa pagpapangalan sa makata ng bayan na “Rodrigo Roa Duterte” na sumulat ng “The Kit” at “Cobra Kabayo.” Tula at awit na parehong nagpapakita ng kawalan ng lohika at kakayahang harapin ang problemang inihaharap ng kaniyang sariling likhang penomena na “veerus.” Ayon nga kay Guillermo, ito ay maituturing pang isang “brutalist antipoetry,” sa gayon ito ay mapanira at hindi mapamuo. Sa ganitong “artikulasyon” ng makata bilang pusong, ipinapalitaw na siya ay mas may alam at may lohika pa kaysa sa totoong Rodrigo Roa Duterte. Ang pagbabalik na ito ang nagpapakita ng kaniyang pagiging pusong.

Sa isang tulang nasa anyong dasal ni Arnold de Chavez, “Ang Krusada ng mga Hayop sa ‘Pinas,” inihalintulad ang mga pulis, sundalo, tanod, at gobernador bilang mga “virus” na nauna nang nariyan para supilin ang kalayaan ng ordinaryong mamamayan wala pa man ang COVID-19. Sabi nga sa tula, “Hindi pa uso ang ECQ at bawal na laplapan / ay matagal nang may virus sa ating lipunan. / Ipanalangin natin sila!” Nakadugtong pa sa kaniyang “dalangin” ang nakarmang ama ng lalawigan na nagbibida-bidahan sa pagharap sa virus. Ang tula ay nasa anyong sabayang panalangin na gumagamit ng mga karakter ng “Bayan,” “Mananagot,” at “Mamumuno”: Tunghayan natin ang isang sipi ng panalangin:

Bayan: “Ama, bakit ang mamang pulis doon sa daan,
sundalo at TDRO walang kinatatakutan?
Ako pa ba ang takutin na kuting sa kanal,
nahampas ng batuta noong masukol minsan,
na walang tanong-sagot, adik daw ako sa lansangan?
(Nag-antanda) Akong nagtitinda ng awa sa mga dumaraan
na ang puhunan ay tuyo at panis na laway?
Huwag akong totoong takutin at bantaan!

Mananagot:

Hindi pa uso ang ECQ at bawal na laplapan
ay matagal nang may virus sa ating lipunan.
Ipanalangin natin sila!

Mamumuno: Sa ngalan ng ama ng lalawigan na nagkasakit dahil nag-vi-vida-vidahan dahil sa covid ang dahilan! (De Chavez 130-131)

Samantala sa anyong dagli, lubhang nakakatuwa ang pagsasanib ng personal at politikal tungkol sa dalawang presong nag-uusap. Sa pamunto ng isang preso, ikinukuwento niya sa kasamang preso ang dahilan ng kaniyang pagkapreso: naabutan ng curfew dahil pinahanap ng naglilihing asawa ng bat soup.

“Ano’ng kaso mo?” anang preso sa preso.

“Na-curfew ako. Pinahanap ako ng

misis kong buntis ng bat soup.”

(*Rappler.com*, “Anong kaso mo?”)

Mahalagang pansinin rito ang doble-bayolasyong kaniyang ginawa, ang bayolasyon ng curfew at ng pagpapahigop (sana) ng bat soup (na siya umanong pinagmulan ng COVID-19) sa asawa. Pang-iinsulto ito ng makata sa awtoridad dahil inilalantad nito ang bawal bilang isang pangangailangang dapat kamtin. Sa gayon, panalo ang makata bilang pusong dahil binaligtad niya ang lohika ng pandemya na nauna nang baliktarin ng “pinunong pusong” sa kaniyang nilikhang lohika ng “veerus.”

Samantala, bilang alusyon sa popular na sinabi ni Balagtas na, “Sa loob at labas ng bayan kong sawi, kaliluha’y siyang nangyayaring hari,” ang dagli na may tekstong “Sa loob at labas ng bayan kong sawi, walang pinag-uusapan kundi virus, tamang sabihing ito ay viral” (*Rappler.com* “Sa loob at labas”), ay nagtagumpay sa paglalaro sa tunog ng bigkas ng “virus” at “viral.” Dalawang salita na nakapaloob sa magkaibang espasyo: ang una pisikal at ang pangalawa ay virtual. Ngunit sa dagli, “napasok” ng virus ang virtual na mundo kaya ito ay naging “viral.” Sa pagiging viral ng COVID-19 sa virtual na mundo, ang pisikal na sakit ay naging sakit na rin ng mga taong hindi konektado sa isa’t isa sa pisikal na mundo.

Kung babalikan ang teksto ni Balagtas, ang “loob” ay maaaring maging gobyerno at ang “labas” ay maaaring maging mamamayan. Sa panahon ng kolonyalismong Español, lalo na noong magkaepidemya, nagkaroon ng pisikal na pagsanib ang dati-rati’y hindi konektadong “taga-loob” (nagpailalim sa kapangyarihang kolonyal) at “taga-labas” (mga binansagang tulisanes ng mga awtoridad o Kastilang mananakop). Sa ganitong konteksto, ang mga “taong labas” ay “dinadalaw, nakakasalubong, o isinasanib sa mga magsasakang lumikas sa kanilang pueblo sa pag-iwas sa sakit o epidemya na lumilipol sa taga-bayan” (Gealogo 129). Kaya, masasabing naging kanlungan ng mga taga-loob ang taga-labas.

Sa kasalukuyang pandemya, tunay nga na naging lapta (kalat) na ang COVID-19 sa parehong gobyerno at mamamayan. Sa huling kuwenta, marami pa rin sa mababang uri ang naging biktima at namatay dahil sa virus; samantala, kakaunti lamang sa mayayamang pamilya at politiko. Sa magkaparehong pagkakataon, makikitang naging mahina ang gobyerno o ang awtoridad na maprotektahan ang karaniwang mamamayan. Sa paglalandang ng kahinaang ito, ang dagli ay naging kontra-diskurso at kontra-pusong ng mga sinasabi ng gobyerno ni Pangulong Duterte.

Sa pagproseso ng galit at kawalang kakayahang magawa ang gustong gawin, isang makata ang nakaisip ng paraan para paglaruan ang wika at ilantad ang kakulangan nito para lohikal na harapin ang pandemya. Sa tulang “Trying To Write About Things Other Than This Medley Iris” ni Anna Teresa Slater ay ipinakita niya ang kahinaan ng wikang Ingles para magpaabot ng definitibong kahulugan kaya’t ang nangyari ay isang reproduksiyon ng wika at gayundin ng “bagong kahulugan.” Kaya’t habang umiinom ng San Miguel (inumang gitnang-uri), ay naisulat ng makatang pusong ang mga linyang:

...I'm so sick of being stuck in shelf
ice elation, in a clockgown, with an entranced
immunity harem-queen. Enough. Let's continue to
pace max, do ass nesting, and keel this medley iris.
(Slater 24)

Sa tula ni Slater ang “self-isolation” ay naging “shelf ice elation,” ang “lockdown” naging “clockgown,” ang “enhanced community quarantine” naging “immunity harem-queen,” ang “facemask” naging “pace max,” ang “social distancing” naging “ass nesting,” ang “kill” naging “keel,” at ang “deadly virus” naging “medley iris.” Kaya’t, tulad ng “pinunong pusong” ginagawa rin ng makata ang pinusong para ibalik at ibalibag pabalik sa nagpasimula nito sa kabila ng pagharap sa pandemya ng COVID-19.

Sa mga tula naman nina Aman, Andrada, at Jazul ay hayagang minumura ang politiko bilang mga pulpol, sinungaling, patawa, buraot, at pasista. Sa tula ni Aman (“Sa Panahon ng Virus”), ibinalita ang pagkakaroon ng “veerus” ng mga “pulpol” na politiko; kay Andrada (walang pamagat), lasenggo at sinungaling ang gabinete ng pasistang Presidente; at kay Jazul (“Pasaway”) ang totoong pasaway ay si Koko at iba pang politiko. Sa mga tulang nabanggit nailalantad ng mga tulang pinusong ang kahinaan ng mga politiko at mayayamang uri.

3
JUST IN: May bagong kaso/
Sa Veerus positibo/
Mga pulpolitiko” (Aman 24).

Doon po sa amin
Bayan ng Pilipinas
May nag-iinumang
Apat na pinuno.

Hugas-kamay ang duke
Takip-butang ang hepe
Nang-aano ang secretary
Pasista ang presidente. (Andrada, Doon po sa amin Bayan)

Doon po sa kanilang
Palasyo sa Malakanyang
May nagtatalakan
Ng kasinungalingan.

Palusot ang duke.
Patawa ang ruke.
Bargas ang hepe.
Buraot ang presidente. (Andrada “Doon po sa kanilang Palasyo”)

Si Koko,
pati ang anak ng pangulo,
at ang iba pang nasa pwesto,
mga nag-sorry lang.
Maawa na lang daw tayo.
Hindi sila marunong sumunod.

Nagpapaligsahan ang bawat barangay
kung paano parurusahan ang mga pasaway.
Yun nga lang,
hindi nila kilala ang totoong mga pasaway. (Jazul 49)

Maaring sabihin na hindi realistiko ang pagtingin ng mga makata sa pandemya. Ang penomenon ng “veerus” ay ginagawang katatawanan at kakatwa dahil hindi seryoso ang gobyerno sa pagharap sa COVID-19. Sa ganitong paraan, nagiging mas makapangyarihan ang makata bilang pusong dahil sinasalungat niya ang kapangyarihan at dikta ng gobyerno. At sino nga ba ang makikinig kung sa hanay mismo ng mga politiko ay naroroon ang mga hindi mapagkatiwalaan tulad ng sinasabi ng mga linya na, “Hugas-kamay ang duke/ Palusot ang duke” na tumutukoy sa Secretary of Health na si Francisco Duque; “Takip-butas ang hepe” na maaring tumukoy kay Hen. Debold Sinas, “Nang-aano ang secretary” na maaring si Secretary Leonor Briones ng Departamento ng Edukasyon (Andrada “Doon po sa amin Bayan”), at “Patawa ang ruke,” na tumutukoy sa Presidential Spokesperson Harry Roque (Andrada “Doon po sa kanilang Palasyo”).

Kaya’t habang nagpapatuloy ang pagharap ng mga bayaning mamamayan sa nakamamatay na COVID-19—ang mga tinaguriang *frontliner*—mga doktor, nars, pulis, mga volunteer ng Red Cross, at ordinaryong manggagawa, ang makatang pusong ay magpapatuloy rin sa pagdiriwang sa pagkakatapo ng virus sa mga politiko at pagkutya sa mga politikong nagiging pasaway (tulad ni Koko Pimentel) sa mga batas na sila rin ang gumawa.

Kontra-Pusong: Ang Politikal sa Pinusong na Akda

Hindi kailanman maituturing na neutral ang isang pampanitikang akda. Kahit nagmula pa ito sa kaibuturan ng isang tao na sobrang nahihirapan sa isang sitwasyong panlipunan tulad ng pagkakapaloob sa isang pandemya. Ang kaniyang tula ay maituturing pa ring akda mismo ng lipunang kaniyang ginagalawan. Ang kaniyang tula ay resulta ng pakikipagnegosasyon ng kaniyang sarili sa mga kondisyong inilalatag ng lipunan lalo na sa estruktura at kapangyarihang pumapaloob sa kaniya sa nasabing lipunan. Ang isang tulang pinusong sa panahon ng “veerus” ay isang akdang politikal.

Ang pagtakda sa akda bilang akdang pinusong ay pagmamarka sa akda bilang akdang may layuning baliktarin ang hirarkiya at panlipunang kaayusan. Nakamit ito ng mga tulang isinulat sa panahon ng “veerus” sa pamamagitan ng pagtatanghal ng mali (halimbawa, pagsusulat labas sa lohika ng salita), pangit (halimbawa, politiko na korap), madugo (halimbawa, pambubugbog ng mga OFW na napagkamalang Tsino), bastos (paggamit ng talinghaga ng hayop tulad ng cobra, kabayo at iba pa), at marami pang iba. Ito ay sumasang-ayon sa konsepto ng carnavalesque ni Bakhtin. Sa kabilang banda, ang praktis ng karnibalismo ng pusong ay lagpas na sa gawaing pangungutya kagaya ng ginawa ng mga makatang pusong sa mga tula sa panahon ng veerus. Dahil sa paglitaw ng konsepto ng “pinunong pusong” o “sovereign trickster,” sa kaniya maaring iugnay ang paglitaw din ng konsepto ng kontra-pusong na taliwas sa tradisyonal na konsepto ng pusong na mula sa mababang uri at palagi na lamang naglalayong baligtarin ang kaayusan ng mundo sa pamamagitan ng pagtumba sa naghaharing uri. Kaya, kung pagtutuonan ang mga tulang binasa sa papel na ito, makikitang naging pamamaraan ng mga makata ang pinusong upang mabuo ang kontrak ng isang kontra-pusong. Malayo na kung gayon ang narating ng isang pusong mula sa kuwentong bayan, ng locayo o pusong-pusongan sa komedya, at ng tarso sa sarsuwela na pawang mga figura ng pangungutya lamang. Sumasang-ayon

ang pag-aaral na ito sa proposisyon ni Cruz-Lucero na ang pilandok/pusong ay hindi “impoverished figure” na subsersibo sa namamayaning kapangyarihan lamang, dahil sa kasalukuyang pandemya ay muling lumitaw ang walang hangganang posibilidad ng pinusong, na ang pusong ay nagkaroon ng kakayahang ipagsanib ang pagkapusong sa mismong pinanggagalingan ng kapusongan—ang subjek at objek ng panunudyo—ang “pinunong pusong” na isang kaparehong pusong ng mga makatang pusong.

Mga Sanggunian

- Aguilar, Mila D. “Fighting the Panopticon: Filipino Trickster Tales as Active Agency against Oppressive Structures.” Mula sa buod ng papel na binasa sa Department of Filipino and Philippine Literature Lecture Series, Bulwagang Rizal, 30 November 2000. Mababasa sa http://www.mda.ph/essays/academic_work/1168.pdf.
- Aman, Jenalyn. “Sa Panahon ng Virus.” Gil S. Montinola, Ferdinand Pisigan Jarin, at Noel G. de Leon, mga pat., *Nonrequired Reading in the time of COVID-19: Alternative Digital Poetry Magazine*, Isyu Blg. 2. Lungsod Iloilo: Kasingkasing Press, Marso 2020. Kinuha sa https://drive.google.com/drive/folders/1BQSUrHHApTEo4OxN-NfcorigbnTzBg_FHK?fbclid=IwARonvnROkZ3yW31O8Am6OPYz5xAGhyeqtDE3W-M3mHSWWPikVWjzcE_94yok.
- Ancheta, Maria Rhodora G. *Halakhak: National Humor in Philippine Popular Cultural Forms*. Quezon City: UP Press, 2017.
- Andrada, Mykel. “Doon po sa amin Bayan” sa FB post. Hunyo 23, 2020. Kinuha sa <https://www.facebook.com/mykelandrada/posts/10158523583985667>, 26 Hunyo 2020.
- _____. “Doon po sa amin Palasyo” sa FB post. Hunyo 24, 2020. Kinuha sa <https://www.facebook.com/mykelandrada/posts/10158526654790667>, 26 Hunyo 2020.
- “Ano ang kaso mo?” sa 19 Salitang Corona Virus Dagli. *Rappler.com*, 12 Abril 2020. Kinuha sa <https://www.facebook.com/rapplerdotcom/photos/magkuwento-lamang-kayo-nang-magkuwentosa-buong-buwan-ng-abril-inaanyayah-an-namin/3334449356575824/>.
- Bahktin, Mikhail. *Rabelais and his World*. Bloomington: Indiana University Press, 1984.
- “Binugbog ng mga Italyano” sa 19 Salitang Corona Virus Dagli. *Rappler.com*, 21 Abril 2020. Kinuha sa <https://www.facebook.com/rapplerdotcom/photos/magkuwento-lamang-kayo-nang-magkuwentosa-buong-buwan-ng-abril-inaanyayah-an-namin/3357762320911194/>.
- Cruz, Isagani R. “Si Lam-ang, Si Fernando Poe Jr., at Si Aquino: Ilang Kuro-kuro Tungkol sa Epikong Pilipino.” Sa *Kritisismo: Mga Teorya at Antolohiya para sa Epektibong Pagtuturo ng Panitikan*, pat. Soledad S. Reyes. Pasig: Anvil Publishing, Inc. 1992.

- Cruz-Lucero, Rosario. “Singer on the Mango Tree.” Sa *Ang Bayan sa Labas ng Maynila: The Nation Beyond Manila*. Quezon City: Ateneo de Manila University Press, 2007.
- De Chavez, Arnold. “Ang Krusada ng mga Hayop sa ‘Pinas.” Gil S. Montinola, Ferdinand Pisigan Jarin, at Noel G. de Leon, mga pat., *Non-required Reading in the Time of Covid 19*. Isyu Blg. 4. Lungsod Iloilo: Kasingkasing Press, Mayo 6, 2020. Kinuha sa https://drive.google.com/drive/folders/1BQSUrHHApTE04OxNNfcori9bnTzBgFHK?fbclid=IwAR3TGpVOK9bJNuDaA2AIXzWUcajZjegNubvO--3_EUyj-BSR-rbb-H6zqa84.
- Delos Santos, Alex. “Facemask.” Gil S. Montinola, Ferdinand Pisigan Jarin, at Noel G. de Leon, mga pat., *Nonrequired Reading in the time of COVID-19: Alternative Digital Poetry Magazine*, Isyu Blg. 2. Lungsod Iloilo: Kasingkasing Press, Marso 2020. Kinuha sa https://drive.google.com/drive/folders/1BQSUrHHApTE04OxNNfcori9bnTzBgFHK?fbclid=IwARonvRokZ3yW31O8Am6OPYz5xAGhyeqtDE3WM3mHSWW-PiKVWjzcE_94yok.
- Dimzon, Eliodora L. “Trickery and Buffoonery as Subversion: Re-viewing Juan Pusong in a Postcolonial Context.” *Danyag: UPV Journal of Humanities and Social Sciences* 10 No. 2 (December 2005).
- Eagleton, Terry. *Literary Theory: An Introduction*. Oxford: Basil Blackwell, 1983.
- Fernandez, Doreen G. *The Iloilo Zarzuela, 1903-1930*. Quezon City: Ateneo de Manila University Press, 1978.
- Gealogo, Francis A. “Taong Labas, Kabayanihan, at Diskurso ng Kapangyarihan at Kasaysayan.” *Mga Ideya at Estilo: Komposisyong Pangkolehiyo sa Wikang Filipino*. Lungsod Quezon: UP Press at Departamento ng Filipino at Panitikan ng Pilipinas, 1995.
- Guillermo, Ramon. “On Court Poetry During the Marcos Dictatorship and A Note on Duterte’s Anti-Poetry.” *Forces of Renewal Southeast Asia*. 29 Abril 2020. Kinuha sa <https://forsea.co/on-court-poetry-during-the-marcos-dictatorship-and-a-note-on-dutertes-anti-poetry/>.
- Jazul, Ansherina May D. “Pasaway.” Gil S. Montinola, Ferdinand Pisigan Jarin, at Noel G. de Leon, mga pat., *Nonrequired Reading in the time of COVID-19: Alternative Digital Poetry Magazine*, Isyu Blg. 3. Lungsod Iloilo: Kasingkasing Press, 15 Abril 2020. Kinuha sa <https://drive.google.com/drive/folders/1BQSUrHHApTE04OxNNfcori9bnTzBgFHK?fbclid=IwAROU2XyruXss7NyhUMtRllmS8bGnhdxvdaxaZsBM-LeqGQuqo3NUSbk-nGu4>.
- Lopez, Virgil. “Why Duterte keeps saying ‘vee-rus’ despite being corrected.” *GMA News Online*. 16 Marso 2020. Kinuha sa <https://www.gmanetwork.com/news/news/nation/729945/why-duterte-keeps-saying-vee-rus-despite-being-corrected/story/>.
- Mayuga, Sylvia. “President Pilandok.” Kinuha sa <https://opinion.inquirer.net/95092/president-pilandok>, 8 Nobyembre 2020.

- Progenir, Adrian. “Corona Virus Gika sa Wuhan.” Gil S. Montinola, Ferdinand Pisigan Jarin, at Noel G. de Leon, mga pat., *Nonrequired Reading in the time of COVID-19: Alternative Digital Poetry Magazine*, Isyu Blg. 3. Lungsod Iloilo: Kasingkasing Press, April 15 2020. Kinuha sa https://drive.google.com/drive/folders/1BQSUrHHApTE-04OxNNfcori9bn_TzBgFHK?fbclid=IwARoU2XyruXss7NyhUMtRllmS8bGnhdx-dvaxaZsBMLeqGQuqo3NUsbk-nGu4.
- Rafael, Vicente L. *The Promise of the Foreign: Nationalism and the Technics of Translation in the Spanish Philippines*. Pasig: Anvil Publishing, 2006.
- _____. “Sovereign Trickster.” *The Journal of Asian Studies* 78, No. 1 (February 2019): 141-166. Kinuha sa <https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-asian-studies/article/sovereign-trickster/C9344652C6C170A6C919578F83524903>.
- _____. “Trickster Authoritarian” *The Nation Thailand*. Kinuha sa <https://www.nationthailand.com/opinion/30353829>. 8 Nobyembre 2020.
- “Sa loob at labas” sa 19 Salitang Corona Virus Dagli. 23 Abril 2020. *Rappler.com*, Kinuha sa <https://www.facebook.com/rapplerdotcom/photos/a.317154781638645/3363304760356950/?type=3>.
- Slater, Anna Teresa. “Trying To Write About Things Other Than This Medley Iris.” Gil S. Montinola, Ferdinand Pisigan Jarin, at Noel G. de Leon, mga pat., *Non-required Reading in the Time of Covid 19*. Isyu Blg. 4. Lungsod Iloilo: Kasingkasing Press, 6 Mayo 2020. Kinuha sa https://drive.google.com/drive/folders/1BQSUrHHApTE-04OxNNfcori_9bnTzBgFHK?fbclid=IwAR3TGpVOK9bJNuDaA2AIXzwUcajZjeg-NubvO--3_EUyj-BSRrbb-H6zqa84.
- Teodoro, John Iremil. “Reaksiyon sa Webinar na ‘Panaghoy sa Pandemya’ ng UP Miag-ao noong 30 Hunyo 2020.” *Pagmumuni-muni ni Putri Duyung: Mga Sanaysay ni John Iremil Teodoro*. Kinuha sa https://jieteodoro.com/2020/07/02/reaksiyon-sa-webinar-na-panaghoy-sa-pandemya-ng-up-miag-ao-noong-hunyo-302020/?fbclid=IwAR1TdtLDDMWaA8D95jfqABnW5u6M_2ozYYJ2_019jfGAgvVTY9mcHQ7UAU.
- Teodoro, Noel V. at Rodriguez, Mary Jane B. “Pamumuno at Kapangyarihang Bayan.” Bernadette L. Abrera at iba pa, pat. *Kasaysayang Bayan: Sampung Aralin sa Kasaysayang Pilipino*. Lungsod Quezon: National Historical Institute at ADHIKA ng Pilipinas, Inc. 2001.
- Tiongson, Nicanor G. *Komedyang Philippine Theatre: History and Anthology Vol. II*. Quezon City: UP Press, 1999.
- Tolentino, Rolando. “May bago nang mad poet.” *Facebook*. 10 Marso 2020. Kinuha sa <https://www.facebook.com/rolandobtolentino/photos/may-bago-nang-mad-poet-in-town-na-biglang-nagtrenging-tinalo-ang-beatniks-surrea/1066795873702399/>.
- Torio, Tita S. “Contrabida, Suluguon, Tarso kag Iban pa: The Male in a Supporting Role in Selected Ilonggo Sarswelas. *Proceedings of the 15th Conference on West Visayan History and Culture*. Iloilo City: UP Visayas Center for West Visayan Studies, 2007.